

Denník a encyklopédia alebo čas a ruská duša

Vzťah utvorený z prepojenia obsahov – čas a duša/ dejiny a entita národa – sa najskôr radí k latentným nazeracím podnetom, ako keby horizontálne účinkujúcim bez obmedzenia. A to aj preto, lebo vždy nanovo a inak inšpiruje zámer objasniť, ba viac, odhaliť „mechanizmus“ ich vzájomného súznenia aj v tých najzložitejších politických, spoločenských a kultúrnych súvislostiach.

Ruská duša, počínajúc sloganom, sentenciou a končiac axiómou, patrí k ruským univerzám umenia i neumenia a vyrovnáva sa s ňou každý, kto sa pre akýkoľvek podnetov či súvislostí a najrozličnejších podnetov sústreďuje na „jav“ ruská vedy a umenie.¹

Posledné desaťročia a vznik „nového“ Ruska nemení sprítomňovanie problémov odvíjaných v dejinnom a sociálnom čase od účinkovania ruskej duše, a tak sledovanej etnickej identity, čím sa mení na častý a invenčný tematologický podnetom v odlišných poetologických stratégiách s ponukou, ako naň dejinne reagovať a prítomnostne ho prehlbovať, pretože ide o živý a účinný „odkaz“ z kultúrnej minulosti do vznikajúcich obsahov žitej prítomnosti.²

Na počiatku začítania sa do výberu Z Denníka spisovateľa³ je nevyhnutné mať mat' dôkladný vzťah k ruskej literatúre predminulého storočia, alebo k autorovi

¹ Za tie za posledné roky sú to práce: *Andrej Červeňák: Ruská literatúra v súčasnom svete.* Bratislava – Nitra 2005, *Ivo Pospíšil: Ruský román znovunavštvivený. Historie, zlomové body vývoje, teorie a meziliterárni souvislosti. Od počátků k výhledu do současnosti.* Brno: Nauma 2005.

² Za všetky aktuálne príklady možno pripomenúť prozaickú tvorbu *Vladimíra Sorokina*, kde sa proces deštrukcie mýtu o ruskej duši a jeho opätovné, ešte drastickejšie navrstvovanie uskutočňuje s pozoruhodnou poetologickou a nazeracou stratégiou.

³ *Fiodor Michajlovič Dostojevskij: Z Denníka spisovateľa a Krokodíl.* Preložili Valerij Kupka a Ivana Kupková. Doslov Valerij Kupka. Edícia Premeny, zväzok 13. Bratislava: Európa 2008. ISBN 978-80-89111-43-5

Denníka spisovateľa, no je aj iná možnosť, keď predchádzajúci predpoklad nie je možné naplniť, a to by ale znamenalo, že sa možno – pars pro toto – sústrediť sa na Doslov spisovateľa prekladateľa Valerija Kupka v spomínanom vydaní Dostojevského textu. A zmysel textu, ktorý drží čitateľ v ruke, sa prirodzene presunie z „beletrie“ spisovateľovej stratégie aj do „stratégie“ občana F. M. Dostojevského v konkrétnom čase, spoločnosti a do verifikovateľných súvislostí.

V Doslove prekladateľa sú, popri inom, závažné informácie, viažuce sa na kontext autorovej tvorby a na chápania jeho poslania v ruskej spoločnosti, pretože: „*F. M. Dostojevskij začal publikovať Denník spisovateľa 1. januára 1873 v časopise Graždanin /.../, v ktorom pracoval ako redaktor. Po jeho odchode z časopisu v apríli 1874 bolo vydávanie Denníka pozastavené. /.../. Chcel vydávať Denník spisovateľa ako vlastné, nezávislé periodikum, oslobodené od vydavateľa a redakcie a umožňujúce slobodnú realizáciu jeho zámerov. /.../. Ako zdroj inšpirácie mu poslúžili Gogoľove Vybrané miesta z listov priateľom a Gerceňove Pamäti a dumy. /.../. Zároveň treba povedať, že Denník vznikol a vychádzal medzi dvoma románmi Vyrastok a Bratia Karamazovci (t. j. v rokoch 1876-77) a svoju prácu na ňom Dostojevskij vnímal aj ako prípravu na napísanie „veľmi veľkého románu“.*⁴

Dostojevského Denník si od počiatku vyslúžil širokú spoločenskú pozornosť jednak preto, že ho vedomia spoločnosti ponúkal významný spisovateľ, ale aj pre názory, ktoré preklenuli realitu ruskej krajiny s víziami o Rusku v Európe, o Rusku a jeho budúcnosti, Rusku a jeho etnickej i mentálnej záťaži, no nechýbali ani iné detaily zo spoločenskej „reality“, pretože, ako napísal v roku 1877 autor Denníka spisovateľa „*Ešte nikdy predtým, v žiadnom svojom diele som si nedovolil doviest niektoré svoje názory dokonca, povedať to úplne posledné slovo... A tu som odrazu vypovedal posledné slovo svojich názorov – túžob na úlohu a poslanie Ruska v dejinách ľudstva*“.⁵

Spoločenská a kultúrna reflexia Denníka spisovateľa sa odvoláva na Dostojevského „prorocký dar“, z ktorého sa splnilo „*len to najhoršie – o besoch, ktoré ovládli Rusko*“, ⁶ upozorňuje na to, že „*Dostojevského tvorba je naskrz eschatologická, zaujíma sa len o veci konečné /.../. Ukazoval vnútornú katastrofu, nim sa začínajú nové duše*“, ⁷ pretože „*/.../ najvyššou a všeobjímajúcou hodnotou je Boh a život*

⁴ Valerij Kupka: Doslov. In: *F. M. Dostojevskij: Z Denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava: Európa 2008, s. 99–100.

⁵ Prevzaté z Doslovu V. Kupka: c. d., s. 101.

⁶ Citované z *Igora Garina* z prebalu vydania *F. M. Dostojevskij: Z Denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava: Európa 2008.

⁷ Citované z *Nikolaja Berd'ajeva* z prebalu vydania *F. M. Dostojevskij: Z Denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava: Európa 2008.

Denník a encyklopédia alebo čas a ruská duša

človeka v Bohu, aj pre Dostojevského je hlavnou témou jeho tvorby boj diabla s Bohom v srdci človeka“.⁸

Filozofia, estetika, mystika, poetika F. M. Dostojevského majú svojich vykladčov mnoho rokov a viacero generácií umenovedcov, filozofov, literárnych vedcov, ktorí sa s dielom zblížili tak, že vytvorili v literárnej vede univerzum Dostojevskij. A tak Z Denníka spisovateľa, ktorý sa pohybuje v tomto vydaní na žánrovom priecestí medzi esejistikou, umeleckou prózou a beletrizovanou publicistikou aj záznamníkom, si treba všimnúť tú jeho časť, ktorá sa venuje poslaniu Ruska v dejinách ľudstva.⁹

Dostojevského skutočne zaujíma, ba viac, irituje modernizujúca predstava koexistencie odcudzujúceho sa Ruska Rusku, ale Rusko primkynajúceho sa k Európe a Európu ovládajúcu Rusko, sleduje ho v ekonomickom priestore, v spoločenskej kultúre od odievania po kultúrne a mravné konvencie a vždy mu, aspoň v tej časti Denníka spisovateľa, na ktorý sa odvolávame, v neprospech preberania čohokoľvek „cudzieho“ Rusmi a v prospech uchovania si vlastnej autenticity, nech je akokoľvek bolestivá, ponižujúca a „primitívna“ v porovnaní so západnou časťou kontinentu.¹⁰ O sebe hovorí autor Denníka spisovateľa, že je zvedavý, i to, že dlho žil sám, premýšľal o šťastí, harmónii, o hodnote každodennosti, neobíde ani zhodnocovaniu roly jednotlivca, keďže „Človek je usposobený inak: čím prázdnejšia je napríklad ľudská hlava, tým menej pociťuje túžbu byť naplnená /.../“,¹¹ odvoláva sa na emblémy literárnych osobností európskej kultúry,¹² „ruskú“ telesnú i duchovnú estetickú normu obracia naopak, tvrdiac, že si Rusi neuvedomujú vo svojom nešťastí, akú sú krásni, pritom vlastne iba zaútočil na mravnú axiómu: „A niet pochýb, že za posledných dvadsať rokov si veľa Rusov, bohvieprečo, začína namýšľať, že získalo absolútne právo na podlosť /.../“.¹³

„Príbehové“¹⁴ i „referenčné“ texty, ktoré sa venujú problému života, smrti, aktu samovraždy, morálke smrti, zmýšľaniu živých o mŕtvych, prehýbaniu sa zvieracieho do ľudského a naopak, ale aj o motivácii na takéto nezodpovedné rozhodnutia, akým je pre Dostojevského smrť zvolená i vnútená,¹⁵ dostáva priležitosť auto-

⁸ Citované z *Nikolaja Losskijského* z prebalu vydania *F. M. Dostojevskij: Z Denníka spisovateľa a Krokodíl*. Bratislava.: Európa 2008.

⁹ F. M. Dostojevskij v *Doslove V. Kupka*: c. d., s. 101.

¹⁰ „Neverili by ste, ako sa barbar dokáže zamilovať do Európy“. F. M. Dostojevskij: c. d., s. 14.

¹¹ F. M. Dostojevskij: c. d., s.76.

¹² Shakespeare, Schiller, Goethe – Hamlet, Werther.

¹³ F. M. Dostojevskij: c. d., s. 13.

¹⁴ Z Denníka z marec 1876 prekladateľ vložil do vydania text Storočná, z októbra 1876 texty *Dve samovraždy, Rozsudok*.

¹⁵ V Denníku z januára 1879 ide o text *Chlapec v Kristu na Vianoce*.

rova sentencia odvíjaná od humanity, ale vyjadrená iróniou, uplatnil sa humor zachytený verdiktom krutosti v pointe:

„V Európe už dávno súdne stíhajú tých, čo sa nehumánne správajú k domácim zvieratám. No my sa napriek európskemu osvetleniu, európskym chodníkom, európskej výstavbe domov ešte dlho nezriekneme našich starodávnych predsudkov“.¹⁶

Dostojevskij je presvedčený o tom, že v dejinnom čase a ním zvýrazňovaných spoločenských obsahov o veľkej ruskej krajiny, v ktorej žijú a spravujú si ju Rusi, sa objavujú a formujú mimo tradície iní – európski – Rusi, a tí majú svoje pravidlá a svoje hodnoty: „Šírka ruskej povahy si našla dôstojné uplatnenie“.¹⁷ Do Denníkov spisovateľa sa táto myšlienka dostáva, popri ďalších odvíjaných z pochybností, vízií, želaní, verbálnych atakov, ako ustálená spisovateľova istota a norma etnického vedomia o sebe a o svojej jedinečnej, dávnej, ukotvenej identite. Pre občana Dostojevského sa tak stane iba malou nádejou, že sa niečo zásadne zmení.

Na odvrátenej strane tradične osnovaného podložja ruskej identity stavajú svoje obrazy o ruskej duši v modernom a postmodernom svete napríklad Vladimír Sorokin¹⁸ či Viktor Jerofejev¹⁹, až sa zdá, že sú (tematicky i noeticky) nielen pod tlakom onej tradovanej ruskej tradície, ale usilujú sa preniknúť do jej „mechanizmu“ a obnoviť ju v nových, a predsa v hĺbke podložja iba v tradovaných pravidlách modernej ruskej spoločenskej skutočnosti, no „z odstupu“ práve toho európskeho a europanského, čo tak Dostojevského rozladovalo. Povedzme, že týchto „nových“ autorov posledných desaťročí s vyhraneným postojom voči pamäti a dejinám Ruska zaujímajú – popri téme a noetike – na vyjadrenie dištančného vzťahu medzi dejinami a súčasnosťou, minulosťou a budúcnosťou, predovšetkým postupy komponované z hyperboly, persifláže, vulgarity, hnusu, krutosti, naturalizmu. Autori „novej“ ruskej literatúry ich dopĺňajú o sofistikovvané „mikroštúdie“ mystiky moci a mocných, logika a „technika“ uvádzania a vykonávania univerza vysokého a nízkeho ukotvená časom v ruskom natureli, morálke a konvenciách v aktuálnej spoločenskej praxi. Na to si autori vyberali prototypy postáv, problém vyprázdneného subjektu, nízke či manipulovateľné ze sociálneho prostredia a konflikt ad absurdum „postavenej“ idey voči idey. A to všetko – aj v karikatúre – nahromadené na finálny akt odcudzenie sa „historickej“ identity Ruska a ruského, ktoré sú vo svojej podstate vzápätí brutálne alebo fatálne obnovované zvrátenými a paradoxne konštruovanými obchvatmi z deštrukcie a konštrukcie toho istého javu: „*Nová metafyzická aktivita Ruska vstúpila do nás, rozvírila a predbehla iné národy. Rusko päť získalo planetárne miesto prvorodenca /.../ Tam, na svahu s výhľadom na*

¹⁶ F. M. Dostojevskij: c. d., s. 89.

¹⁷ F. M. Dostojevskij: c. d., s. 89.

¹⁸ Odkazujeme na V. Sorokinove texty v českom preklade *Třicátá Marinina láska*, 1995, *Fronta*, 2003, *Den opricáčnika*, 2009 a *Vánie*, 2011.

¹⁹ Viktor Jerofejev: *Encyklopédia ruskej duše*. Preložil Ján Štrasser. Bratislava: Artřfórum 2011. ISBN 978-80-89445-16-5

Denník a encyklopédia alebo čas a ruská duša

*Moskvu, sme položili prvý kameň neznámemu bohu*²⁰. V záverečnej časti *Nový boh*²¹, ktorá ukončuje Encyklopédiu ruskej duše²² je informácia „*Hlavnou udalosťou 21. storočia bude zrod nového celosvetového boha./.../ Je jasné, že nová mas-ka boha bude neeurópska. Európa ho hneď neprijme*“.²³

Encyklopédia ako žáner má svoje normy, ktoré keď sa porušia, prestáva plniť svoju informatívno-oreintačnú funkciu. Encyklopédia ruskej duše ponúka žánrový hybrid, ktorý porušuje vnútorné zákonitosti, a teda aj zmysle encyklopédie, jej opodstatnenie. Rozprávač, Saša, Sívý, to sú presuny v línii nadväznosti „príbeho-vej“, lenže ťažisko tvoria textúry, ktoré by mali poskytnúť odpoveď na „heslá“ dejiny, Lenin, Rusko, Jablká, Tance, Hrdosť, Anekdota a ďalšie. Ich rapsodické navrstvovanie vyvoláva nielen choas, vzájomné popieranie a vytlačuje zakódované spoločenské „vedenie“ o týchto pojmoch. Disharmónia kompozície, kontaminácia odborného a umeleckého, prekryvanie žánrového pôdorysu umeleckého textu po-piera nielen názov textu (Encyklopédia ruskej duše), ale vytláča aj jeho „literárny“ príbeh a očakávaný estetický zážitok za hranice pravdepodobne prvej autorovej ambície, ktorou by mohlo byť „textové“ podnecovanie na novú harmóniu, čiže výzva na hľadanie a vyplňanie tradičných slov novým, náležitým, aktuálnym obsa-hom. *Tajuplný Rus* by mal odpovedať, či ešte obstojí sentencia o tom, že „*Možnosti Ruska spočívajú v predstavivosti ruského človeka*“.²⁴

Azda sa nenájde výrečnejšia potvrdenie životaschopnosti a entity ruského uni-verza vo vedomí jeho príslušníkov a nebude vhodnejšieho kultúrneho dokumentu o ich previazanosti cez storočia, keď sa bude dôvodiť práve Dennikom /spisova-teľa z 19. storočia/ a Encyklopédiou ruskej duše /spisovateľa z 21. storočia/. Napo-kon ide o viac, ako o poučené umeleckého čítanie a poučnú ontologickú výzvu umiestnenú do literárneho času, priestoru a ne/dejov.

Viera ŽEMBEROVÁ

²⁰ Viktor Jerofejev: *Encyklopédia ruskej duše*: c. d., s. 213.

²¹ Viktor Jerofejev: *Encyklopédia ruskej duše*: c. d., s. 212–213 s časovým ukončením 1997–1999.

²² Nemožno si neuvedomiť genologický vpád encyklopédie s jej „znakmi“ do priestoru epiky, čo prekladateľ napríklad pre čitateľa rieši tým, že mu poskytne „*stručný výber poznámok*“, ktorými vysvetľuje „*ruské reálie a pojmy, ktorých poznanie je dôležité pre správne pochopenie textov tejto knihy*“, s. 215–217.

²³ Viktor Jerofejev: *Encyklopédia ruskej duše*: c. d., s. 212.

²⁴ Viktor Jerofejev: *Encyklopédia ruskej duše*, s. 42.

